toate locurile paralele, clasice, bizantine şi scripturistice. Textul e însoţit de o traducere elegantă în limba italiană şi de un amplu comentariu, cu bogate indicaţii bibliografice.

Un indice de cuvinte rare, de nume şi indici de autori vechi şi moderni completează lucrarea.

Nicolae-Şerban Tanaşoca

PSEUDO-LUCIANO, *Timarione*. Testo critico, introduzione, traduzione, commentario e lessico a cura di Roberto Romano, Universita di Napoli, Cattedra di filologia bizantina, MCMLXXIV, 197 p. (Byzantina et neo-hellenica Neapolitana. Collana di studi e testi diretta da Antonio Garzya, II)

Timarion, dialog satiric în proză, datînd din secolul al XII-lea este una dintre cele mai izbutite opere literare produse în Bizanţ. Este vorba de naraţiunea unei κατάβασις, a unei coborîri în Infern pe care un bizantin, Timarion, o face prietenului său Kydion. Motivul antic e tratat în spirit lucianesc. Autorul profită de pretextul acestei călătorii fictive, al cărei statut retoric era bine definit de tradiţia literară greacă, pentru a realiza, în fapt, o virulentă satiră a moravurilor şi personalităţilor din vremea sa. Sub raportul artei literare, *Timarion* este profund îndatorat literaturii clasice. Autorul foloseşte din plin reminiscenţe literare antice; sînt lesne detectabile elementele împrumutate nu numai de la Lucian, dar şi din Homer, din tragici, Platon şi Plutarh. Dar, spre deosebire de alţi scriitori bizantini el reuşeşte să imprime lucrării sale un suflu de viaţă autentică, un caracter personal, original care se explică prin ţelurile satirice bine precizate, prin puternica ancorare a scrierii în contemporaneitate. Aceasta a făcut pe comentatori şi, în speţă, pe autorul ediţiei de faţă să vadă — cu oarecare exagerare — în *Timarion* un „monument al umanismului laic bizantin".

Nu ne vom opri aici mai mult asupra sensului social-cultural şi politic al satirei *Timarion*, căruia R. Romano îi consacră unul din capitolele *Introducerii* sale şi care, fără îndoială, va suscita şi de aici înainte, ca şi pînă acum, discuţii între cercetători. Ne vom mărgini să prezentăm pe scurt conţinutul şi importanţa ediţiei de faţă.

Timarion ni s-a transmis într-un singur manuscris, codicele *Vaticanus Graecus* 87 (fost 99) din secolul XIV—XV, unde-l găsim alături de alte opuscule lucianeşti şi scrieri bizantine, în ff. 453—470. El a fost editat mai întîi de M. Hase (Paris, 1813), apoi, fără o colaţionare a manuscrisului, de A. Ellissen (Leipzig, 1860). A fost inclus recent între apocrifele lucianeşti din vol. IV al ediţiei oxoniene a lui Lucian (M.D. Macleod, 1972). Autorul prezentei ediţii a recolaţionat manuscrisul, dînd un text fidel acestuia. A îndreptat erorile copistului, datorate pronunţiei epocii (iotacisme d. ex.) sau pur şi simplu ignoranţei sale în materie de ortografie, semnalînd întotdeauna în aparat — un scrupul poate excesiv — varianta din manuscris. A înlăturat de asemenea corecturile inutile ale editorilor precedenţi, bizuindu-se, cum însuşi o afirmă, „pe un mai riguros simţ istoric al limbii şi al lui *usus scribendi* al epocii". Şi în această privinţă ne îngăduim să ne îndoim de necesitatea consemnării minuţioase în aparat a unor lecţiuni evident greşite sau greu de susţinut propuse de un Hase sau Ellissen : e oare necesar ca aparatul unei ediţii de text bizantin să reflecte nu numai ignoranţa copiştilor medievali ci şi ezitările filologiei bizantine moderne care-şi căuta metoda proprie? Textul riguros stabilit de R. Romano se putea dispensa de aceste pedanterii. Deosebit de preţioase sînt identificările locurilor paralele din *Timarion* şi alţi autori antici sau bizantini care alcătuiesc primul etaj al bogatului aparat al textului.

Textul lui *Timarion* este însoţit de o frumoasă traducere în limba italiană şi de un bogat comentariu erudit (p. 121—146) cu explicaţii amănunţite asupra realiilor, personajelor istorice, particularităţilor lingvistice şi de stil; nu lipsesc ample referinţe bibliografice destinate a sprijini aceste explicaţii.

Introducerea (p. 13—41) cuprinde mai multe secţiuni. În cea dintîi se explică semnificaţia istorico-culturală a satirei în ambianţa renaşterii lucianeşti din secolul al XII-lea. A doua secţiune e consacrată problemei paternităţii operei. După ce prezintă diferitele ipoteze formulate de alţi cercetători în această privinţă, autorul conchide, pe baza unei amănunţite analize interne a textului şi a comparaţiei cu alte opere din literatura bizantină, că este mai plauzibilă identificarea anonimului creator al satirei în discuţie cu iambograful şi medicul Nicolaos Callicles, identificare propusă de V. Poliakova, I. V Telenkov şi Je. E. Lipšic. A treia parte a *Introducerii* cuprinde o succintă şi sistematică analiză a particularităţilor limbii şi a lexicului lui *Timarion*, inclusiv o identificare a surselor şi modelelor sale clasice (poezia epică, tragicii, liricii etc.). În sfîrşit, autorul înfăţişează tradiţia manuscrisă, ediţiile şi principiile propriei sale ediţii.

Într-un *Appendice* se republică o scrisoare a hagiografului Constantin Akropolites (sec. XIII—XIV) care critică violent tendinţele clasicizante şi încercarea autorului lui *Timarion* de a resuscita mitologia antică. Nu putem împărtăşi întru totul concluziile editorului care vede

www.cimec.ro

în această scrisoare dovada „umanismului laic" ce ar anima satira. În realitate, oricît de „clasică" în formă, aceasta nu cuprinde suficiente elemente umaniste de conținut. Ca întotdeauna în cazul scriitorilor bizantini, familiarizați profund în marea lor majoritate cu literatura greacă antică, trebuie să ne ferim și în cazul lui *Timarion* de tentația calificativului „umanist"; el implică, pentru a fi legitim folosit, nu numai o anumită cultură clasică ci și idei despre lume, viață și destinul omului care să iasă din cadrele mentalității medievale. Ceea ce nu se întîmplă în această satiră. Acuzațiile lui Akropolites sînt de rea credință, fenomen la fel de obișnuit în lumea bizantină ca și inspirația din tezaurul retoric și mitologic al antichității. Republicarea scrisorii sale este desigur binevenită; ea ilustrează modul în care a fost receptat *Timarion* în lumea bizantină și va servi, fără îndoială, dezbaterilor în jurul problemei atît de delicate a „umanismului bizantin".

Mai mulți indici completează lucrarea: un *Index graecitatis* indică cuvintele inexistente în dicționare, un *Index locorum* semnalează reminiscențele din autori clasici și din Scriptură, un altul numele proprii din text și, în sfîrșit, un al patrulea — autorii moderni citați.

Să amintim că *Timarion* interesează și pe istoricii țării noastre. Într-o descriere a tîrgului de sfîntul Dumitru, de la Tesalonic, sînt pomeniți între alți participanți veniți de departe și oamenii de la Istru și din părțile Sciției, adică de pe meleagurile noastre (p. 53); într-alt loc (p. 51) se face o aluzie la invaziile „sciților", nume arhaizant sub care trebuie înțeleși pecenegii sau cumanii.

Dincolo de valoarea-i intrinsecă pe care ar fi de prisos să o mai subliniem, recenta ediție a lui *Timarion* întărește în opinia specialiștilor buna impresie pe care de la prima ei publicație a făcut-o noua colecție de studii și texte bizantine, condusă, la Napoli, de prof. A. Garzya.

Nicolae-Șerban Tanașoca

IOANNIS TZETZAE *Epistulae*. Recensuit Petrus Aloisius M. Leone, Leipzig, Teubner, 1972, XXII + 218 p.

Între scriitorii bizantini ai secolului al XII-lea, Ioannes Tzetzes (cca 1110—1180) se distinge prin interesul său deosebit pentru literatura greacă clasică. Între alte opere i se datorează un comentariu la poemele homerice, așa-numitele *Alegorii*, o *Teogonie*, precum și un număr destul de mare de scrisori, însoțite de un foarte amplu comentariu explicativ, în versuri, așa-zisele *Chiliade* sau *Istorii*. Acest comentariu cuprinzînd mai mult de 10 000 versuri explică, folosind un larg bagaj de cunoștințe privind literatura antică, diferitele aluzii erudite, mitologice, literare, istorice, expresii consacrate de uzul retoric, locuțiuni etc. preluate de Tzetzes de la scriitorii antichității grecești. După ce a dat în urmă cu mai mulți ani o ediție critică a *Chiliadelor* (Napoli, 1968), filologul italian P. L. M. Leone dă acum la iveală o nouă ediție critică a scrisorilor lui Tzetzes.

Prima și singura ediție de pînă acum a acestor scrisori era cea stabilită de Th. Pressel (Tübingen, 1851). Ea se întemeia pe două manuscrise: *cod. Parisinus Graecus* 2750, din secolul al XIV-lea și *cod. Parisinus Graecus* 2644 din același secol. Ediția lui Pressel este nesatisfăcătoare din mai multe motive. În primul rînd ea nu ține seama de numeroasele manuscrise existente, 11 în totul, și neglijează, dintre acestea, manuscrisele cele mai vechi și mai utile filologului, anume, mai ales, *cod. Vaticanus Graecus* 1369 (sec. XIII—XIV). În al doilea rînd Pressel a trecut cu vederea un fapt astăzi bine stabilit de cercetarea filologică: Tzetzes însuși a redactat de două ori atît *Epistulae*-le sale cît și comentariul în versuri care le însoțește. Manuscrisele păstrate transmit unele prima, celelalte a doua „ediție" lansată de autor. Reconstituirea pe cît e cu putință mai exact a celor două versiuni ale scrisorilor datorate autorului bizantin însuși rămînea o datorie pentru filologi, chiar dacă, așa cum s-a constatat, diferențele sînt minime. În sfîrșit, chiar în condițiile lucrului pe două manuscrise, Pressel a comis numeroase erori care scad meritele, altminteri incontestabile, ale operei sale.

Actualul editor, cunoscător profund al lui Tzetzes, a examinat toate codicele în care se păstrează scrisorile, a stabilit stema lor, pentru fiecare din cele două variante bizantine în parte și a optat, justificat, pentru a doua „ediție", cea definitivă, voită de scriitor. A adoptat în textul ediției sale nu numai forma dar și ordinea scrisorilor din această variantă definitivă, fără a neglija să noteze în aparat variantele semnificative din prima versiune. A indicat în primul etaj al aparatului locurile citate din alți scriitori antici, iar în al doilea locurile din *Chiliade* unde Tzetzes își autocomentează pasajele corespunzătoare din scrisori.

Acestea nu au fost niciodată grupate în ordine cronologică. Editorul indică totuși în prefață, citînd pe G. Hart și H. Giske care s-au ocupat îndeaproape de această problemă, cronologia, atît cît poate fi ea stabilită, a scrisorilor. Ele se înșiră între anii 1138 și 1147.

www.cimec.ro